

УДК 338.246.025.2

Л. В. Клименко,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності,

Уманський національний університет садівництва, м. Умань

МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Уточнюються визначення понять "механізм", "державне управління"; обґрунтовано теоретико-методологічні засади державного управління зовнішньоекономічними відносинами, зокрема, наведено систему суб'єктів та державних органів управління зовнішньоекономічною діяльністю; розглядається значення зовнішньої торгівлі в зовнішньоекономічній діяльності в умовах активізації інтеграційних процесів у світі; проаналізовано експортно-імпортні операції підприємств України та світу товарами аграрного сектора економіки. На основі вивчення досвіду реалізації механізму державного регулювання міжнародних торговельних операцій у високорозвинених країнах світу, запропоновано основні напрями удосконалення системи державного регулювання в області експортної, митної, податкової, валютної політики і організаційного сприяння зовнішньоторговельним операціям та контролю зовнішньої торгівлі з урахуванням геополітичних інтересів держави.

Clarifies the definitions of "mechanism", "governance", the theoretic and methodological principles of state management of foreign economic relations, in particular, are system entities and state bodies of international management, considered the value of external trade in foreign trade in terms of intensification of integration processes in the world, analysis of export-import operations of enterprises in Ukraine and worldwide agricultural commodities sector. On the basis of experience of implementation of state regulation of international trade in highly developed countries, main directions of improving the system of state regulation in the field of export, customs, taxation, monetary policy, and organizational assistance of foreign trade operations and control of foreign trade based on geopolitical interests.

Ключові слова: державне управління, зовнішня торгівля, механізм, експортно-імпортні операції, суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності.

Key words: public administration, foreign trade, the mechanism of export-import operations, business entities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Активізація інтеграції України до світового господарства зумовлює низку проблем з регулювання та контролю зовнішньоторговельних відносин, невідкладне вирішення яких призведе до наступних наслідків: збалансованості економіки та рівноваги на внутрішньому ринку; стимулювання прогресивних структурних змін в економіці держави; створення оптимальних умов для залучення економіки України до світового поділу праці; наближення соціально-економічного розвитку до рівня розвинених держав; розробки дієвого механізму захисту економічних інтересів країни у зовнішній торгівлі. Проте теоретико-методологічні та практичні підходи до розв'язання організаційно-методичних проблем у процесі реалізації механізмів державного регулювання та контролю у сфері зовнішньої торгівлі мають дискусійний характер.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Окремі аспекти державного управління і контролю зовнішньоекономічної діяльності в умовах глобалізації відображені в роботах таких вчених: В. Андрійчук, В. Афанасьєва, В. Бурцева, Г. Гільмутдінової, О. Гончаровой, О. Гребельника, О.К. Іреєва, Е. Кочетова, А. Кредісова, Н. Кузнецова, В. Ларичева, А. Мерзляк, О. Онищенко, Л. Пісьмаченко, В. Симоненка, Ю. Сурміна, В. Сухарського, С. Хамініч та інших, в яких розглядаються або загальні теоретичні та правові питання державного регулювання зовнішньоекономічних відносин, або окремі аспекти практичних проблем з митного регулювання й контролю зовнішньоторговельних операцій.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування основних тенденцій розвитку зовнішньої торгівлі агропродод-

вольчою продукцією України на основі удосконалення механізму управління та регулювальної, нормативної, прогнозувальної й стимулюючої функції державних органів влади в умовах активізації інтеграційних процесів у світі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Цілеспрямований розвиток економічної політики за векторами СОТ та ЄС зумовлюють необхідність удосконалення, а за деякими аспектами й зміни механізмів державного управління зовнішньоекономічною діяльністю в усіх її проявах. Особливої уваги вимагають питання державного управління зовнішньоторговельних відносин, питома вага яких у загальному зовнішньоекономічному балансі країни становить більше 70%.

Поняття "механізм" є багатоаспектним і широко використовується у різних сферах життєдіяльності.

Згідно словника іншомовних слів, "механізм — це сукупність проміжних станів або процесів будь-яких явищ" [7, с. 431]. У перекладі з грецької мови "механізм" (*μηχανή mechané*) перекладається як зброя, машина.

В економічній літературі поняття "механізм" досить часто ототожнюється з поняттям "система". Наприклад, Ю.Н. Воробйов, характеризуючи механізм відтворення фінансового капіталу в аграрному секторі економіки, визначає його як систему базових елементів, які забезпечують розробку, прийняття та реалізацію управлінських рішень [3, с. 18].

В економічних наукових працях розрізняють "механізми державного управління", "механізми державного регулювання", "механізми реалізації державної політики", "організаційно-економічні механізми", "соціальні механізми", "правові механізми", "політичні механізми", "мотиваційні механізми", "ринкові механізми", "антикризові механізми", а також механізми, які стосуються конкретних сфер життєдіяльності (фінансово-кредитний механізм, валютний, механізм державного управління АПК, механізм державного управління зовнішньоекономічною діяльністю тощо).

Механізм державного управління зовнішньою торгівлею і зовнішньоекономічними відносинами України є складною системою. Процеси державного регулювання зовнішньоторговельною діяльністю передбачають наявність, як мінімум, двох груп суб'єктів, що мають безпосереднє відношення до даного процесу: по-перше, це органи державного регулювання; по-друге — це суб'єкти зовнішньоторговельних відносин.

Органами державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності є Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Національний банк України, Центральний орган виконавчої влади з питань економічної політики, Державна митна служба України, Антимонопольний комітет України, Міжвідомча комісія з міжнародної торгівлі, Орга-

ни місцевого управління зовнішньоекономічною діяльністю [1].

Головне їх завдання у сфері зовнішньоекономічної діяльності — регулювання і координація зовнішньоторговельної діяльності відповідно до рішень найвищих органів державної влади і управління, розробка спільно з іншими федеральними органами виконавчої влади пропозицій щодо проведення єдиної державної зовнішньоторговельної політики і забезпечення її реалізації, розробка напрямів експортної політики, реалізація механізму державної підтримки промислового експорту, зокрема в рамках регіональних програм, захист економічних інтересів України, її суб'єктів, учасників зовнішньоекономічної діяльності на зовнішньому ринку, а також інтересів вітчизняних товаровиробників і споживачів, вирішення проблем недобросовісної іноземної конкуренції, розробка і реалізація заходів щодо забезпечення ефективної інтеграції економіки України в світову економіку, залучення іноземних інвестицій [8].

Відповідно до чинного законодавства суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в Україні є:

— фізичні особи — громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які мають цивільну правоздатність та дієздатність згідно з чинним законодавством України та постійно проживають на території України;

— юридичні особи, що зареєстровані та мають постійне місцезнаходження на території України (підприємства, організації та об'єднання всіх видів, включаючи акціонерні та інші види господарських товариств, асоціації, спілки, концерни, консорціуми, торговельні доми, посередницькі та консультативні фірми, кооперативи, кредитно-фінансові установи, міжнародні об'єднання, організації та інші), у тому числі юридичні особи, майно та капітал яких знаходиться повністю у власності іноземних суб'єктів господарської діяльності;

— об'єднання фізичних, юридичних, фізичних і юридичних осіб, які не є юридичними особами згідно з законами України, але які мають постійне місцезнаходження на території України і яким цивільно-правовими законами України не заборонено здійснювати господарську діяльність;

— структурні одиниці іноземних суб'єктів господарської діяльності, які не є юридичними особами згідно з законами України (філії, відділення тощо), але які мають постійне місцезнаходження на території України);

— спільні підприємства за участі суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, які зареєстровані в Україні та мають постійне місцезнаходження на території України;

— інші суб'єкти господарської діяльності, передбачені Законами України.

— а також Україна в особі її органів, місцевих органів влади і управління в особі створених ними зовнішньоекономічних організацій, які беруть

участь у зовнішньоекономічній діяльності, та інші держави, які беруть участь у господарській діяльності на території України й діють як юридичні особи [1].

Якщо раніше зовнішньоекономічні зв'язки здійснювались лише спеціалізованими зовнішньоекономічними організаціями, то тепер кожне підприємство в Україні одержало право самостійно виходити на зовнішній ринок. У цих умовах першочерговим завданням стає опанування вітчизняними підприємцями теоретичних аспектів та практичного світового досвіду, встановлення економічних зв'язків із зарубіжними партнерами, проникнення з пропозиціями на ринки інших країн, здійснення фінансових та товарних операцій відповідно до національних інтересів у міжнародній експортно-імпорتنій та інвестиційній діяльності. Разом із цим слід вирішувати проблеми обмеженості (а в деяких випадках і відсутності) необхідної інформації про можливість розвитку зовнішньоекономічної діяльності, особливості її організації та механізми здійснення в інших країнах, чітко знати нормативно-правові основи її регулювання в Україні [6].

Практична реалізація зовнішньоекономічної діяльності здійснюється на підставі застосування законів та певних правових норм, закріплених в міжнародних та національних нормативних документах. Державне управління зовнішньоторгівельною діяльністю на місцевому рівні здійснюється на основі наказів і директив, що надходять від органів центральної влади шляхом розробки спеціальних регіональних програм та заходів.

В останні роки у зв'язку з відміною державної монополії на зовнішньоекономічну діяльність в Україні майже щомісячно приймаються законодавчі та відомчі нормативні акти з регулюванням зовнішньоекономічних відносин, покращення контролю за повнотою розрахунків за експортно-імпортними операціями. Згідно законодавчих актів, за порушення чинного законодавства України в сфері зовнішньоекономічної діяльності всі суб'єкти, як іноземні, так і суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності України, несуть майнову, адміністративну та кримінальну відповідальність [1].

Загальне державне регулювання зовнішньої торгівлі здійснюється також за допомогою різних методів, які застосовуються на різних рівнях державного управління, мають певне цільове призначення і передбачають використання певних способів та прийомів.

У світовій і вітчизняній практиці всі методи з регулювання зовнішньоторгівельної діяльності аграрною продукцією поділяються на дві великі групи:

— адміністративні методи — є короткотерміновими, мають обмежувальний або фіскальний характер та через які держава здійснює "ручне" управління у сфері зовнішньої торгівлі з метою термінового впливу на прискорення чи гальмування тих чи інших процесів виходячи з державних потреб;

— економічні методи — є довгостроковими, характеризуються як регулюючі та використовують-

ся з метою сприяння розвитку національної економіки та забезпечення стабільних надходжень до бюджету від зовнішньої торгівлі [6].

Досвід розвинутих країн, де система агробізнесу формувалася під впливом держави, засвідчує, що в умовах ринкової економіки життєдіяльність сільськогосподарських підприємств, ефективність аграрного виробництва і відносна стабільність соціальної сфери в сільській місцевості значно зумовлені державним регулюванням. Тому головними завданнями державного регулювання в країнах із розвинутою ринковою економікою в аграрній сфері є: підвищення прибутковості сільського господарства і розширення експорту основних видів продовольчих товарів; попередження перевиробництва окремих видів сільськогосподарської продукції; обмеження монополізму в суміжних із сільським господарством галузях промисловості [5].

Державна політика допомоги сільському господарству в країнах Європейського Союзу включає такі напрями: сільськогосподарський ринок та цінова політика; сільськогосподарська та цінова політика; сільськогосподарська та структурна політика; агроєкологічна політика. Крім того, сільськогосподарська політика відбувається на таких рівнях управління: аграрна політика провінції; аграрна політика держави; сільськогосподарська політика країн ЄС; аграрна політика на міжнародному рівні [5].

У Литві закони про державне регулювання економічних відносин у сільському господарстві регулюють економічні відносини між суб'єктами сільського господарства, державними інституціями та партнерами по сільськогосподарському ринку, встановлюють основні заходи державного регулювання цих відносин, створюють основні напрями для проведення державної аграрної політики та підтримання рівноваги на сільськогосподарському ринку. Для підтримки села створено фонд, з якого кошти направляються на субсидування купленої сільськогосподарської продукції, реалізацію пріоритетних інвестиційних програм. Основними інструментами фінансової підтримки є: прямі та компенсаційні виплати, інвестиційні програми, регулювання ринку. Бюджетні асигнування на сільське господарство за рахунок Литви у 2009 році становлять — 292 млн євро, а у 2011 році — 206 млн євро; бюджетні асигнування на сільське господарство Литви за рахунок коштів Європейського Союзу у 2009 році — 735,9 млн євро, а у 2011 році — 822,2 млн євро. Пріоритетні заходи по фінансуванню розвитку села такі: інвестиції у новостворені сільськогосподарські виробництва; переробка сільськогосподарських продуктів та розвиток маркетингу; розвиток економічної діяльності та стимулювання альтернативних доходів; покращення інфраструктури села; захист навколишнього середовища; професійна освіта; технічна підтримка та інформування.

Отже, трансформація зовнішньої політики України має вирішувати два основних завдання: спри-

яти оптимальному розподілу факторів виробництва та забезпечувати економічне зростання національної економіки.

Сільське господарство України є однією з найважливіших галузей економіки та може стати джерелом зростання національної економіки. Воно забезпечує 8,2% валової доданої вартості, у цій сфері зайнято понад 3 млн населення, використовують основні засоби вартістю понад 100 млрд грн., функціонує майже 56,5 тисяч господарюючих суб'єктів, що використовують 21,6 млн га сільськогосподарських угідь. Індекс продукції сільського господарства України у 2011 році становив 117% до попереднього року. Крім очевидної масштабності даної галузі, її можливість щодо забезпечення економічного зростання демонструє потенціал ринкових і неринкових підгалузей сільського господарства, які стимулюють високі темпи зростання в інших секторах економіки за рахунок мультиплікативного ефекту [4, с. 44].

У 2011 році світове сільське господарство демонструвало зростаючі обсяги виробництва більшості видів сільськогосподарської продукції. Так, виробництво зернових у світі становило 1 млрд 142 млн т, у тому числі кукурудзи — 864 млн т і пшениці — 692 млн т. Ці обсяги є найвищими досягненнями людства за всю практику землеробства на планеті [3, с. 11].

У 2011 році Україна увійшла до трійки найбільших експортерів зерна, у тому числі за експортом ячменю — перше місце, пшениці — шосте, соняшникової олії — перше місце у світі. У 2011 році Україна посіла четверте місце в Європі і сьоме у світі за обсягами виробництва картоплі [4, с. 44].

Зовнішньоторговельний обіг продукції АПК становив 19,8 млрд дол США і є найбільшим для аграрного сектору за всю історію експорту-імпорту товарів. По відношенню до попереднього року він зріс на 21,8%. Зовнішньоторговельне сальдо позитивне і дорівнює 6,5 млрд дол США. Експортовано сільськогосподарської продукції на суму 13,1 млрд дол США, що на 28% більше попереднього року. У структурі експорту переважають зернові злаки — 27,5%, олія — 25, насіння олійних — 10,5, шоколад і какао — 5,1, молокопродукти — 4,5. Крім зерна та олійних культур, серед інших трьох окремих товарних груп лідерів слід виділити експорт 195 тис. т шоколаду й інших продуктів з вмістом шоколаду загальною вартістю 639 млн дол США, 80,3 тис. т сирів усіх видів загальною вартістю 445 млн дол. США та 76 тис. т м'яса субпродуктів вартістю 198 млн дол США.

Що стосується географії експорту агропромислової продукції, то лівові частки в товарообороті мають Європейський Союз, країни Близького Сходу та СНД. Протягом трьох останніх років продовжує пропорційно зростати частка чотирьох зовнішніх основних сегментів українського експорту. Так, у 2011 році на 37% збільшились торгівля з країнами ЄС, країнами Азії — на 26%, СНД — на 14%, країнами Африки — на 12%. У загальній струк-

турі зовнішньоекономічного обігу частка країн ЄС становила 31%, СНД — 26, країн Азії — 26 та Африки — 10.

В Україні небезпідставно існує багато причинників приєднання нашої країни до Митного союзу Росії, Білорусі й Казахстану, адже за останні 12 років лише в 2008 і 2009 роках експорт української продукції в країни ЄС-27 перевищив обсяги експорту до Митного союзу [3, с. 12].

Перед Україною постала комплексна проблема опрацювання моделі участі у світових господарських процесах. Стратегічною метою є створення відкритої економіки та загальноєвропейська економічна інтеграція.

Позитивними аспектами минулого року є: 18-й раунд переговорів робочих груп щодо створення зони вільної торгівлі; домовленість про суттєві поступки на користь України щодо розміру квот на експорт до країн ЄС. Проте продовжується політична дискусія й економічне обґрунтування щодо участі України у зоні вільної торгівлі з країнами СНД [2, с. 9].

Сучасні реалії розвитку зовнішньоекономічних відносин України характеризується невідповідністю її економіки до високоефективних форм співробітництва, що зумовлено певними негативними чинниками, які можна об'єднати в чотири групи: науково-технічні, фінансово-економічні, правові та суспільно-політичні. Крім негативних факторів, що гальмують розвиток світогосподарських зв'язків України, є низка позитивних моментів: вигідне геополітичне положення країни, наявність багатих природних і кваліфікованих трудових ресурсів, недостатньо насичений споживчий ринок [6].

На сьогодні держава зазнає великих втрат від нелегального або напівлегального проникнення іноземних товарів через митний кордон України з порушенням вимог чинного законодавства, застосування різноманітних "сірих" схем, виявлення яких в умовах дії чинного правового забезпечення та існуючої системи контролю майже неможливе. Попри певні досягнення митних, податкових та інших органів державного контролю у боротьбі з порушниками митних правил та іншими проявами економічної контрабанди, ефективність державного контролю зовнішньоекономічної діяльності досить низька.

В Україні невідкладного розв'язання потребує проблема створення необхідних умов, за яких можна забезпечувати комплексне регулювання економіки та фінансову стабілізацію, а без бюджетного регулювання і контролю за суб'єктами господарювання, подальшого здійснення реформ аграрний сектор не може ефективно розвиватися. Бюджетне регулювання агровиробництва й облаштування ринкової соціальної інфраструктури села мають здійснюватися в напрямі скорочення тіньового обороту, розвитку аграрного ринку й сільських територій, фінансування інновацій, аграрної науки і освіти, а також підвищення ефективності секторів

економіки, що забезпечують аграрну сферу держа-
ви ресурсами [5, с. 212].

У контексті інтеграційних процесів вважаємо
за доцільне, за прикладом країн ЄС, відпрацюва-
ти оптимальну структуру посівів і щільність по-
голів'я тварин на 100 га відповідних угідь. Для
цього в галузі рослинництва слід вжити наступ-
них заходів: продовжувати політику щодо стиму-
лювання виробництва і експорту зерна за раху-
нок збільшення врожайності культур, наближен-
ня її до показників країн ЄС та США; зменшити
виробництво ріпаку, оскільки починаючи із 2012
року, Європейський Союз суттєво скорочує
імпорт цієї культури; збільшити посіви під соєю
й сорго; збільшити виробництво кормових куль-
тур, насамперед багаторічних трав і кукурудзи на
силос; у відповідності до Державної цільової про-
грами розвитку овочівництва, посилити під-
тримку розвитку овочівництва закритого ґрунту
[2, с. 12].

Досвід реалізації механізму державного регу-
лювання міжнародних торговельних операцій у ви-
сокорозвинених країнах світу відображає, що ці
країни, при проведенні зовнішньоекономічної
діяльності застосовують політику, спрямовану на
збільшення експорту готової продукції і обмежен-
ня вивезення з країни сировини з одночасним зро-
станням імпорту комплектуючих матеріалів, на-
півфабрикатів і природних ресурсів. Тому поширен-
ня торговельної діяльності потребує законодавчо-
го встановлення певних умов і правил її функціо-
нування. При цьому державне регулювання Украї-
ни у зовнішньоторговельних операціях повино бути
спрямоване на створення найбільш сприятливих
умов для вітчизняних виробників, заохочення ви-
везення національних товарів на ринки інших країн
та обмеження ввезення іноземних товарів до своєї
країни.

Основними інструментами зовнішньоторго-
вельної підтримки та розвитку галузей АПК, як на
території України так і за кордоном, є: стимулю-
вання виробництва експортної продукції, а також
наукомісткої високотехнічної продукції; сприя-
ння модернізації та технічному переозброєнню ек-
спортноорієнтованих виробничих потужностей; оп-
тимізація національного правового та нормативно-
інституційного режиму здійснення експортних
операцій; удосконалення механізму фінансування
та кредитування виробництв, які здійснюють ек-
спорт; налагодження ефективної системи страху-
вання експортних операцій; забезпечення достат-
ньої правової підтримки національного виробни-
ка, зокрема при проведенні судово-арбітражних
розглядів, антидемпінгових процесів; забезпечен-
ня отримання сертифікатів на продукцію віт-
чизняного виробництва; стимулювання інвести-
ційної діяльності як національних, так і іноземних
фізичних та юридичних осіб в експортноорієн-
тованому секторі економіки за допомогою по-
даткових, фінансових та організаційних ме-
ханізмів.

ВИСНОВКИ

Отже, на сучасному етапі розвитку зовнішньої
торгівлі України сільськогосподарськими товара-
ми необхідно активізувати двосторонню торговель-
но-економічну й інвестиційну співпрацю з євро-
пейськими країнами і предметно обговорити мож-
ливості пошуку взаємовигідних шляхів збільшення
обсягів зовнішньоторговельного обороту.

Важливими напрямками державного регулюван-
ня в сфері АПК, які сприятимуть зростанню обсягів
експорту сільськогосподарської продукції, є: удос-
коналення законодавчої та нормативно-правової
бази, розробка принципово нових форм державної
підтримки сільгоспвиробника, гармонізація націо-
нальних стандартів з європейськими, оновлення ма-
теріальної бази сільськогосподарських і перероб-
них підприємств, інвестиції у розширення інфра-
структури АПК, підготовка кваліфікованих фахівців
тощо. У результаті зростання українського агро-
продовольчого сектору в умовах активних інтегра-
ційних процесів значно збільшиться дохід аграріїв,
що призведе до поліпшення макроекономічних по-
казників країни, підвищення продуктивності праці
й добробуту сільського населення.

Література:

1. Закон України "Про зовнішньоекономічну діяльність" від 16 квітня 1991 р. № 959-ХІІ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=959-12>
 2. Безуглий М.Д. Стан, основні тенденції розвитку сільського господарства України протягом 2011 року та напрями розвитку в 2012 році / М.Д. Безуглий, С.М. Кваша // Економіка АПК. — 2012. — № 4. — С. 3—13.
 3. Воробьев Ю.Н. Механизм воспроизводства финансового капитала в аграрном секторе экономики // Экономика и управление. — 2000. — № 2—3. — С. 18—19.
 4. Гасуха А. Развитие агропромышленного комплекса как основа гарантирования продовольственной безопасности державы / А. Гасуха // Экономист. — 2012. — № 9. — С. 44—46.
 5. Кондратюк О.І. Необхідність та значення державної підтримки сільськогосподарського виробництва / О.І. Кондратюк // Формування ринкових відносин в Україні. — 2012. — № 6 (133). — С. 209—213.
 6. Письмаченко Л.М. Державне управління зовнішньоторговельною діяльністю в Україні: регулювання та контроль: монографія / Л.М. Письмаченко. — Донецьк: ТОВ "Юго-Восток, Лтд.", 2008. — 366 с.
 7. Словник іншомовних слів. За заг. ред. О.С. Мельничука. — К., 1974. — 776 с.
 8. Сухарський В.С. Управління зовнішньоекономічною діяльністю: теорія, методологія, практика / В.С. Сухарський: курс лекцій, ТАНГ, 2004. — 284 с.
- Стаття надійшла до редакції 05.12.2012 р.*